

МИГРАЦИИ И КОНСТРУИРАНЕ НА ИДЕНТИЧНОСТИ (Проект на ИЕФЕМ – БАН и Институт за изкуствознание, фолклористика и етнология при НАНУ)

Петко Христов

Abstract: The paper presents the preliminary results of the joint project conducted by the Institute of Ethnology and Folklore Studies with Museum and the M. Rylsky Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology. In the context of pan-European mobility, the two teams (from Sofia and Kiev) study the characteristics of the cultures of the diasporas of the two countries and the state cultural policies.

Keywords: identity, mobility, diaspora, Bulgaria, Ukraine.

Динамичните политически промени в Източна и Югоизточна Европа в последното десетилетие на изминалия XX век донесоха съществени изменения в идеите за начините, посредством които се конструират нациите и се създават националните идентичности в началото на новото, трето хилядолетие. Оптимистичната мечта на идеолозите на национално-освободителните движения от XIX век за възможността да бъдат създадени устойчиви суверенни национални държави с ясно очертани граници, последвана от песимистичните прогнози на редица философи от следващия XX век за края на историята и за възможността да съществува един хомогенен свят без нации и национализъм, бяха опровергани или изменени до неузнаваемост от падането на Берлинската стена и разширяването на новото мултинационално обединение Европейски съюз, в което отделните държави-членки са принудени да се разделят с част от своя държавен суверенитет, разбирани в понятията на миналото.

Границите на отделните държави се „отварят“, а активните трансгранични миграционни процеси в Източна Европа през първото десетилетие на XXI век се превърнаха в главен катализатор за дискусии относно концепцията за хомогенната национална идентичност и национална култура, които се приемат все още за даденост. Оптимистите в Европейския съюз настояват, че либералната демокрация може да конструира едно „равноправно мултикултурно общество“, където „е възможно да се приеме, без това да е заплаха за цялостното единство на едно национално общество, че малцинствата имат право на свой собствен език в семейството и общността, правото да практикуват религията си, да организират местните и семейните си отношения по свой собствен начин и да поддържат обичаите си“ (Rex 1995: 30-31). Но само преди няколко години германският канцлер Ангела

Меркел публично се отказа от политиката на мултикултурализъм в Германия и така опроверга този оптимизъм. И докато някои автори твърдят, че националната държава е в криза (Beck 1997), то подобно на античния Янус през последните две десетилетия тя показва своята многоликост – крахът на бившия Съветски съюз и на Федеративна Югославия ясно демонстрира как от пепелта на разпадналите се мултинационални общности като птица-феникс се ражда отново националната държава.

Подобни процеси наблюдаваме и днес, когато сме свидетели на борбата за създаване на нови национални държави. При това държавата, гражданите и тяхната култура са свързани чрез разнообразни връзки, далеч от класическия европейски (т. нар. „западен“) модел, предполагащ гражданите на нацията-държава да споделят общ език, култура и идентичност (Ѓаро Źmegaš 2008: 323). И едва след като придобие статута на независима национална държава, едва тогава нейният елит търси начини за постигане на членство в една от няколкото транснационални структури, например в ЕС или в Евразийския съюз, доминиран от Русия. А тогава изборът е труден и невинаги – удачен, както показва колебливата политика на бившия президент на Украйна Виктор Янукович. От една страна, бързо развиващите се понастоящем и в Югоизточна Европа процеси на глобализация и трансгранична мобилност, както и влиянието на транснационалните организации и институции, като тези на ЕС, например, създават нови условия и налагат нови символни значения при създаването на нови, динамични и преходни национални идентичности (Angulo 2008: 154); от друга страна, това е съпроводено и с нарастване на значението на самоидентификацията с локални общности от разнообразен характер (Hristov 2012: 214).

Двойният преход на редица източноевропейски страни – към западния модел на либерална демокрация и към пазарни отношения, т.е. към премахване на държавната хегемония в икономиката, съвпадна с новата фаза на развитие на капитализма – с неговата глобализация. В редица страни, като България например, това бе съпроводено с разпадането на редица икономически, политически и социални структури, играли важна роля в обществото през предходните повече от четиридесет години. В антропологична перспектива това означаваше деградация на дотогава съществуващите социални мрежи и опит за създаване на нови. Деветдесетте години на миналия век показаха несъстоятелността на политическата концепция за „историческа обратимост“ към социалните реалности от епохата преди социализма (Hristov 2013: 131). Интеграцията на източноевропейските страни в ЕС се превърна едновременно в начин за трансформация на предишните икономически, социални и политически структури, но и на заимстване на нови модели за изграждане на нацията, като се придават нови значения на националната идентичност (Angulo 2008: 154).

В тази перспектива бързо развиващата се трансгранична миграция към Западна Европа може да бъде интерпретирана и като създаване на мост между старите концепции за национална идентичност, съществували в социалистическата реалност на бившия Източен блок, и новото разбиране за идентичността, възприета от хората, живеещи в условията на паневропейска мобилност. През последните две десетилетия миграцията от източноевропейските страни е главен катализатор както за разграничението между територия, нация и култура, т.е. главните идеологически съставки на идеята за нацията-държава, така и за дискусиите относно концепциите за хомогенна национална идентичност и национална култура, които се приемат за историческа даденост (Ѓаро ЃmegaЃ 2008: 323). Новите възможности за мобилност на хората в условията на открити европейски граници, постави напоследък в нов контекст и по нов начин отношенията на националната държава с диаспората – историческа и нововъзникнала. Това важи в пълна сила и за отношенията на българската държава с историческата диаспора, често наричани в медиите „външните българи”.

На диаспората се отрежда съществено място в бързо развиващите се процеси на трансформации на националните идентичности в страните от Източна Европа – както в страната-приемник, така и в метрополията (срв. Vertovec 2009: 94-95). През последните две десетилетия и в България често се чуват гласове от разнообразни обществени кръгове – както научни, така и политически, че демографската криза в страната може да бъде разрешена посредством „внасяне” на етническо българско население от историческата диаспора; издига се повикът за „завръщане в историческата родина”. Именно тези призови, огласени през медиите, провокираха нашия с колегите от ИЕФЕМ-БАН изследователски интерес за проучване и анализ на процесите, развиващи се сред българските общности в Южна Украйна, и преди всичко в Одеска област (историческа Бесарабия) и Приазовието. Подобни проучвания не са новост – съществуват изследвания и за динамиката на етнокултурната идентичност на бесарабските българи в десетилетията на постсоциализма (Пимпирева 2012: 131-165), и за трудовите миграции сред българите в Молдова и Югозападна Украйна (Средкова 2012: 284-292), и за теоретичната рамка при интерпретирането на отношенията историческа диаспора – метрополия в постсоциалистическия период (Лулева 2012: 343-357).

Новост в това проучване, обаче, е проследяването на динамиката на бързопроменящата се социална и политическа среда в Украйна, от една страна, и вариативността на изследователските гледни точки. В контекста на избора на интерпретационни парадигми, при колебанията между разнообразните концепции за

преодоляване на методологическия национализъм (срв. Лулева 2012: 347-348), досега е оставала встрани „вътрешната гледна точка”, т.е. миграционните нагласи, изборът на дестинация и готовността за мигриране сред българската общност в Южна Украйна. Изследването предлага обръщане на перспективата, с други думи това е проучване „на терен” на миграционните стратегии на младите българи в Украйна, за които историческата прародина България е желана, но само една от възможните дестинации за миграция – временна или постоянна.

Тук трябва да отбележим, че връзките между българските и украинските учени има вековна история. През втората половина на XIX век новоосвободената българска държава се превръща в притегателен център за редица украински интелектуалци като Михаил Драгоманов, Иван Франко, Леся Украинка и много други (Христов, Петрова 2013: 208-214), а известният български учен Иван Шишманов, един от основателите на модерната академична етнология в България, е първият български пълномощен министър в Украинската Народна Република при управлението на Павло Скоропадски през 1918-1919 г. Втората половина на XX век също е белязана от активни научни контакти и ползотворни културни връзки между двете страни – възхитен от красотата на „страната на тютюна, розите и гроздето” (*„країна тютюну, троянд і винограду”*) след посещенията си в България през 1957 и 1963 г. Максим Рилски пише поетичния цикъл *„Вірші про Болгарію”*, възпяващи природните красоти и героичната история на България (Руда 2012: 151). В съвременна България благодарение на активната работа на украинските организации като „Мати Украина” в София се работи активно за опазване на националната идентичност сред младите представители на диаспората.

Всичко това ни дава основание да продължим изследванията, свързани с динамиката на многоизмерните идентичности на българите в Украйна и на украинците в България, съвместно с колегите от Института за изкуствознание, фолклористика и етнология при НАН на Украйна. Изследванията са базирани върху анализа на социалните и културните промени, съпътстващи интеграционните процеси на прием и членство на отделните страни в ЕС. Най-важният аспект на предлаганото изследване е анализ на процесите на преодоляване на границите (или издигането на нови такива) и рушенето на националните стереотипи от миналото, развитието на нова национална идентичност и прехода към транснационални идентичности в контекста на широка пан-европейска мобилност. Главният резултат от изследването ще бъде създаване в рамките на проекта на форум за съвместни дискусии относно регионалните процеси на конструиране на национална идентичност в условията на

настоящия период на ускорена глобализация и нарастваща мобилност. Ще бъде публикувано и съвместно електронно издание.

Планираме членството в ЕС и процесът на европейска интеграция да бъдат анализирани в различни аспекти:

- Как Източна и Югоизточна Европа ще бъдат интегрирани и какви ще са последствията за културно-историческото им наследство?;
- Какво дава интеграцията на страните от Източна Европа на „Запада“?;
- Как членството в ЕС и свързаното с него свободно движение на хората влияе върху националната идентичност и самосъзнанието?;
- Доколко членството в ЕС и процесът на интеграция развиват евроскептицизъм, негативизъм и възраждане на национализма?;
- Как се задвижват механизмите за създаване на трансгранични и регионални идентичности?;
- Дали създаването на обобщоевропейска идентичност е реалност в условията на пан-европейска мобилност или е само далечна перспектива, конкретно в България и Украйна?

В условията на отворен диалог, специалистите от България и Украйна, съвместно с изследователи от Румъния, Сърбия, Полша и други страни, занимаващи се с интердисциплинарно проучване на динамиката на конструиране на идентичностите в исторически, етнологичен и антропологичен аспект, ще могат да дискутират резултатите от своите изследвания на различни аспекти и последици от съвременните миграционни процеси в двете страни, специално сред представителите на диаспоричните групи. Чрез реализацията на проекта ще може да се осъществи изграждането на широка международна мрежа от специалисти от Източна и Югоизточна Европа, основа за бъдещи съвместни проучвания на миграционните процеси. Посредством обмена на знания и изследователска методика, чрез съвместна работа и дискусии, ние ще можем да създадем и обща база данни.

И първите резултати са вече налице – съвместно участие в редица международни конференции, публикации на членовете на двата екипа в престижни научни издания в България, Украйна, Полша, Русия и Сърбия. Всичко това ни вдъхва оптимизъм, че въпреки сложната международна обстановка, кризата и трудностите в двете страни, нашата съвместна работа ще продължи и проектът ще завърши успешно и ползотворно.

Литература:

Лулева 2012: Лулева, А. „Завръщане” на бесарабски българи в България – интерпретативни рамки за изследване на процеса. – В: Бесарабските българи в постсъветското пространство. Култура, политика, идентичност. Съст. Ж. Пимпирева. София: Логис, 343-357.

Пимпирева 2012: Пимпирева, Ж. Динамика на етнокултурната идентичност на бесарабските българи в постсоциалистическия период. – В: Бесарабските българи в постсъветското пространство. Култура, политика, идентичност. Съст. Ж. Пимпирева. София: Логис, 131-165.

Руда 2012: Руда, Т. Болгарія в біографії і творчості Максима Рильського. – В: Слов'янський світ, Випуск 10, Київ, 147-161.

Средкова 2012: Средкова, С. Криза и всекидневие на бесарабските българи в постсоциалистическия период. – В: Бесарабските българи в постсъветското пространство. Култура, политика, идентичност. Съст. Ж. Пимпирева. София: Логис, 280-301.

Христов, Петрова 2013: Христов, П.; Петрова, Е. Шишманов, България и българите през погледа на украинските учени в следосвобожденска България. – В: Шишманови дни 2012. Ред. Л. Пейчева. София: Академ. Издателство „Проф. М. Дринов”, 208-214.

Angulo 2008: Angulo, M.I. Nation Building within the European Union: Reframing Bulgarian National Identity from Abroad. – In: Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration. Edited by E. Marushiakova. Cambridge Scholars Publishing, 154-188.

Beck 1997: Beck, U. Was ist Globalisierung?: Irrtümer des Globalismus - Antworten auf Globalisierung. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Čapo Žmegač 2008: Čapo Žmegač, J. Parochial Transnationals: Being of Croatian Descent in Germany. – In: Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration. Edited by E. Marushiakova. Cambridge Scholars Publishing, 323-338.

Hristov 2012: Hristov, P. Migration and New “Old” Identities: Balkan Patterns. – In: Migration and Identity: Historical, Cultural and Linguistic Dimensions of Mobility in the Balkan. Edited by P. Hristov. Sofia: Paradigma, 206-216.

Hristov 2013: Hristov, P. Inheritance after restitution: modern legislative norms and customary practices in Rural Bulgaria. – In: Global Villages. Rural and Urban Transformations in Contemporary Bulgaria. Ed. by G. Duijzings. London: Anthem Press, 123-136.

Rex 1995: Rex, J. Ethnic identity and the nation state: the political sociology of multicultural societies. – In: Social Identities, 1(1), 21–34.

Vertovec 2009: Transnationalism. Routledge.

Информация за автора:

Петко Христов – доктор по етнология, доцент в ИЕФЕМ-БАН и гост-преподавател в Пловдивския университет „П. Хилендарски”. През последните години научните му интереси са посветени на изучаването на балканската култура на миграции, социални мрежи сред трансграничните мигранти на Балканите, разнообразните идентичности и конструиране на идентичността с помощта на културата и народната религиозност, семейство, родство и народни институции, историческа етнология и политическа антропология и т.н.

E-mail: hristov_p@yahoo.com